

A márciusi forradalom mégis mintha mehökkentette volna a megyei nemességet. Igaz, hamarosan „megértve a kor intéseit” az áprilisi törvények hívévé válik, a közjólét érdekében fáradhatatlan munkát fejt ki, szervezi az „örhadi szolgálatot”, – de menti, ami menthető. Fenntartás nélkül teljesíti a független, felelős minisztérium utasításait, de az ügybuzgalom mögött ott rejtőzködik a nemesi vezetés átmentésének szándéka is. A parasztokhoz felvilágosító bizottságokat küldözgetnek; „a szabadsággal járó jog és kötelességek kellő felfogására ki nem fejtett állapotokra mutatván”, de azonnal fenyegető eszközökhöz nyúlnak, mihielyt követelni mer a felszabadult nép.

Május elsején az új főispán, Ráday Gedeon hités és ősi szokás szerint hivatalába beiktatván, Magyarország újjászületéséről beszél – erről „kezeskedvén ez évi új törvényeink, mert a hűbéri rendszert népképviselő, a kiváltságokat jog, önkényt pedig felelősség váltotta fel.”

Valójában a felelősség szavát mind gyakrabban némitja el az érdekek; a „hazánk egén feltűnt jelenségekről” szónoklók szájából egyre többször hangzik el, hogy a nép „kiskorú és éretlen”. A lényegre tapintva jellemzi ezt a megyei nemességet Nagy Iván egyik júliusban írott cikkében: „Önök március előtt hazafiak – hogy régi szóval éljek – liberálisok voltak. Március után igaz kissé nem a legtüzetesebben viselték magokat”.

A forradalmi vívmányok realizálásában és a forradalom radikálódásának fékezésében egyideig pedig együttthalad a megye és a város. Április folyamán azonban ma is jól érzékelhető hasadás áll be a megyei törvényhatóság és a városi tanács magatartásában. A megyei választmányban egyre erősebb a törekvés: biztosítani a nemesi vezetését a forradalom körülményei között is, a polgáriassulni akaró város pedig elérkezettnek látja az időt, hogy megszüntesse a hűbéri alávetettséget, hogy szakítson két földesurával: a Zichy és a Balassa-családdal. A szakításra a márciusi törvényeket negligáló földesúri fellépés adott okot.

A városi választmány április 27-én kezdi tárgyalni a földesurak követelését, amely szerint továbbra is joguk van Balassagyarmat iparosaitól, kereskedőitől s némely szellemeitől adót, cenzust beszedni. A követelés méltánylása a feudális jogok változatlan fennmaradásának elismerését jelentené.

Balassagyarmat az 1848-as márciusi törvények alapján „ünnepélyesen megtagadta a követelés teljesítését. Az ügyet közügynek tekinti.” Ha tehát az egyes lakosok a cenzus végett perbe fogatnának, az esetet akár a tanácsnak, akár a megbízottak egyikének azonnal jelentsék be. „A szembeszegülés indokolásában igen nagy szerepet játszik, „hogy a városnak példát kell mutatni a törvény alkalmazásában a legkisebb helység számára is.” Ugyanakkor, mikor a megyei hatóságok, ha csak lehet, nem adnak helyt a községek antifeudális követeléseinek, Balassagyarmat tanácsa rendkívül határozottan figyelmezteti a földesurait, „hogy céltalan perekkel ne háborgassák a várost.” Nemcsak a cenzust tagadja meg, hanem még a – máshol meghagyott – szőlődézma fizetését is. A földesurak a figyelmeztetés ellenére is megindítják a pert. A város azonban hajthatatlan marad, s továbbra sem fizet. Az ekkor meginduló per évtizedekig elhúzódik, végül is a város győzelmével végződik.

A forradalmi napok másik nagy jelentőségű kérdése Balassagyarmaton a rend és a haza védelme. A város népe áldozatkész hazafiasággal veszi ki a részét Nógrád megye hadi készületeiben. Amíg a megye több helységében figyelhető meg bizonyos – a parasztságot érintő intézkedések határozatlanságával magyarázható – húzódás az „örhadi szolgálatról”, addig a forradalom vívmányaival élni tudó Balassagyarmaton szepőlője sincs az odaadásnak.

Március 24-én, az első forradalmi közgyűlésen, nagy lelkesedéssel szavaz a megye a nemzetőrség felállításáról. Kacs Kovács Károly, Ebeczky Ferenc, Horváth Elek megyei tisztviselők irányításával hamarosan 200 lovas és 800 gyalogos ölti magára „a sötétszürke atilla dolmány és nadrágot – a nemzetiszínű övvel és feketeszínű lapított kalappal”. A sereg ellátásáról Madách Imre katonai biztos gondoskodott.

ZÓLYOMI JÓZSEF

Nógrád megyei parasztmozgalmak 1848-ban

Az 1847–48-i pozsonyi országgyűlésen hozott törvények – az addigi gyakorlatban volt úrbéri szolgáltatás és a földesúri bíraskodás megszüntetésével, a papi tized eltörlésével – új korszakot nyitottak a parasztság történetében. A törvényhozás végetvetett a jobbágyi kornak, a jobbágytságot felszabadította.

A parasztság – így megyénk parasztsága is – az új törvényhozástól elsősorban azt várta, hogy földigényét kielégítik, kisterjedelmű földjének, amelyen eddig gazdálkodott, további csoportosításra már nem kerül sor.

Az igények kielégíthetősége, a földbirtokosok részéről ért újabb sérelmek sokosága a parasztmozgalmak kibontakozásához vezetett megyénkben is. Az alábbiakban ezekről a mozgalmakról számolunk be a megye levéltárában őrzött dokumentumok alapján.

A parasztság első megmozdulása megyénkben Litkén történt. 1848. május 6-án reggel 9 óra tájban, Nagy Miklós mihálygergei tisztartó Litke községbe érkezett, ahol a helység bíráját, törvénybíráját és jegyzőjét a plébániára hivatta és utasításba adta nekik, hogy a falu lakosságát azonnal hívják össze a bíró házához, mert népgyűlést kíván tartani. Zmeskál Sándor szolgabíró május 21-én kelt jelentése szerint Nagy Miklós a népgyű-

A második, már nagyobb méretű katonai szervezés 1848 nyarán indult meg. A kormánynak a rend és a szabadság biztosítására mindössze 18 ezer katona állott rendelkezésére. Bécs a független magyar minisztérium sürgetésére nem volt hajlandó hazaküldeni a magyar ezredeket.

Ugyanakkor több helyen az országban rendező megmozdulások törtek ki. Vas és Pozsony megyében zsidóüldözések voltak; Szatmár, Békés, Szolnok megyében antifeudális népforgóságokra került sor. Selmecen a tótok lázongtak, s egyre véresebb hírek érkeztek a déli nemzetiségek rebellióiról.

Batthyány miniszterelnök május 16-án felszólította Magyarhon népeit a király által is szentesített nemzetőrség toborzására. Rövid idő alatt 149 gyalog- és honvédszázad állt fegyverbe. De az egyre véresebb nemzetiségi források az országgyűlésnek is legfőbb tárgyává teszik a katonai kérdést. A képviselőház – Kossuth emlékeztetés beszéde nyomán – megajánlja a 200 ezer újoncot, amelyből 40 ezret azonnal fegyverbe igyekszik állítani.

Balassagyarmaton a megyei választmány július 20-án határoz a nemzetőrség felállításáról. Pár nappal később már készen áll 3 század – Horváth Elek, Feisztl József és Bérczy Lajos főhadnagyok vezetésével. A tervek szerint a sereg augusztus elsején indulna Vác, Baja irányába Ó-Kanizsára a déli felkelők ellen. A nógrádi őrsereg mellé felajánlotta magát az egész tisztakar, Madách Imre főbiztos „beteges állapota mellett is” kéri a hadbavonulás lehetőségét. Ezekről a lelkes hadi készülékekről írja Nagy Iván július 28-án a Reform című pesti lapban: „Hatalmas hangnak nagy visszhangja van! . . . Honunk alsóbb vidékein – mint tudva van – gyalázatos pártütés lázong, és rabló rác csapat rakoncátlanok.”

Már több megyei nemzetőrség ott táboroz. A napokban felszólítottak a nógrádiak is. „Kedves földieim, nógrádiak! Az irás azt mondja: ki bízik, nem csalatkozik. Önöknél a felszólítás visszhangra talált . . . Önök tizenegyet ezen készen állnak Ókanizsára menendők . . . Hallom, hogy Gyarmatról a zsidók közül is 280 fog menni. Ez szolgáljon adatul azoknak, kik a zsidóknak ellenségei.”

A sereg azonban mégsem indult el augusztus elsején. Még július 24-én figyelmeztette Balassagyarmat város tanácsa a megyei választmányt, hogy „zavaros időben nem bátorságos az egész őrséget elvinni, mert tarthatni a közellevő, sőt városunkban, de annak vidékén lakozó szláv lakosok fenyegető lázadásaitól.” Ebeczky főbíró is jelenti, hogy a felső vidéken mozgalom mutatkozván azok elnyomására intézkedni kell.

Az augusztus 25-én összehívott népgyűlés határozatot hoz, hogy a 11 ezer nemzetőrből csak 1200 főnyi őrség indul el „hosszabb katonai szolgálatra.” Ehhez Balassagyarmat 31 katonával köteles hozzájárulni.

Jellásich betörése azonban újra csak előtérbe állította a katonai kérdést. Szeptember 14-én a miniszterelnök újabb toborzást rendelt el. Mivel Horváth Elek első alispán, Fráter Pál s Huszár Károly választmányi tagok Pesten felvilágosítást nyertek a feladatokról, a megyei toborzó bizottság – amelynek tagja Madách Imre is – szeptember 27-én elrendelte a katonaszállítás megkezdését. Balassagyarmat városnak az eddigi 44 fón kívül 65 katonával kellett növelnie a létszámot.

Windischgraetz betörése után, december második felében a Honvédelmi Bizottmány népfelkelést hirdetett meg s gerilla csapatok felállítására hívta fel a hazafiakat. Környékünkön a Mikszáth-novellából is ismeretes Gracsa Antal, Hont vármegyei szolgabíró szervezi a leghíresebb gerillacsapatot. A gerillák létszámáról hivatalos adataink nincsenek. Annyi azonban bizonyos, hogy a szabadságharc folyamán többször feltűntek merész akcióikkal városunkban is; ezért a bukás után Andreánszky Sándor királyi főbiztos mindent elkövet a kézrekerítésük érdekében.

December közepétől egyébként gyakran vonulnak át kisebb-nagyobb katonai egységek Balassagyarmaton. Ezek élelmezése, a szabadságharc anyagi segítsége s a sorozatos újoncozás jelentős áldozatokat követelnek a város lakosságától.

lést ezen szavakkal nyitotta meg: „Polgártársak! Minekutána már szabadok vagyunk, szükség, hogy magunk sorsa felől rendelkezünk.” Az elhangzott beszéd további szövegét nem ismerjük. A népgyűlésen öt pontból álló követelést fogalmaztak meg:

1. Ezentúl az Uradalom Tisztsege felszólítandó, hogy az úgynevezett ugarak csak az egész szabadságban élő Polgár Társok megjelensége szerint használhatók. – Különben, ha azon felül szántódnak, vagy vetetnek az vagy le kaszálatik, vagy a marhákkal időnek előtte meg étettetni az alul írottak által elhatározatván.
2. A juh tartás egyenlő akarattal elrendeltetett, hogy az egész telekkel bíró, ki tsak tartani kívánna 20 az az húsz darabot tarthat azonnal.
3. Minden közös Terhek, minden rang, személy válogatás nélkül közöltessen, aránylag viseltessen.
4. Kösség jövedelmére felügyelő (Perceptus) a kösség által választasson, az alválasztmány jóvá hagyása mellett.
5. Az Uradalmi Bárányok részére el különözött pascum fel szabadíttasson, a Polgári népség marháinak táplálásokra melyre előlegesen is Uradalmi Tiszt Úr meg kéressen.”

A népgyűlés szervezője és szónoka, Nagy Miklós mihálygergei tisztartó, a korábbi években nem volt népszerű a környék falvaiban, sőt Litkén ki-mondottan haragudtak rá, mert az egyik helybeli jobbágytól 1847-ben fondorlatos módon egy fél házhelyet elvett. A gyűlésen elmondott beszédevel, az ott megfogalmazott követeléseivel azonban megnyerte az egész falu bizalmát és támogatását, mert régi sérelmeik orvoslásában bizakodtak. A június 8-án kezdődő tanúkihallgatásokból kitűnik, hogy az uradalom a bárányai számára szükséges legelőt már tizenkilenc évvel ezelőtt a közle-gelőből vette el, ezért a falu lakói juhot nem tudtak tartani. A tanúk el-

mondották azt is, hogy a közbirtokosok nagyrésze az ugar nagyobb részét felszántotta, állataikat pedig a szegények legelőjének meghagyott ugarföldjein legeltették. Ezért a szegényebb családok állatokat nem tudtak tartani. Nagy Miklós beszédével elért sikerét, követelésének egyöntetű támogatását az is mutatja, hogy a szolgabíró jelentésének végén kénytelen volt megjegyezni: „Egyébiránt végeztül meg jegyezni tartozom, hogy a tanúk vallomásaikat nem szívesen tették és minden esetre tapasztaltam, hogy Nagy Miklós szavainak a népre nagy hatása volt, mert midőn általam némelyek kérdezettek, hogy miket mondott Nagy Miklós a gyűlésbe azt felelték semmit ugam csupán ami a törvényben van.”

Sámsonháza lakói június 8-án azért lázadtak fel, mert a földbirtokos a kocma és mézarszéki haszonbérletet, amelyet hat évvel ezelőtt vett el a falutól, nem akarta visszaadni. A község lakói bosszúból a kocsmához tartozó rétet lekaszálták, és megállapodtak abban, hogy azt, aki a kocma és mézarszék haszonbérletét élvező árendástól bort vagy húst hozat, 12 Rénes-forinttal és 12 pálcáutással fogják büntetni.

A sámsonházi közbirtokosok a megyei állandó választmányának küldött jelentésükben a katonaság azonnali kirendelését kérik, mert „...ha ezen rakoncátlanság sokáig fenytetlen maradását látják a körül fekvő falvak, minden órában várható a zavar kiütése, melyet ha lángba borul, elfojtani szerfelett nehéz, s majdnem lehetetlen leend.”

Nagyobb megmozdulásra kerül sor ugyancsak június 8-án Vanyarc községben. A falu lakói azért lázadtak fel, mert az 1847. októberében végrehajtott tagosításakor Dessewffy Ottó földbirtokos a volt jobbágyok legelőjének és rétjének háromnegyed részét magának lefoglalta. A gazdák a kérdéses rétet tavasszal lelegettették, június 8-án reggel pedig a falu lakói közül hetvenen az uradalom által elvett rétjüket lekaszálták.

A vanyarci gazdáknak nemcsak a legelő és rét, hanem a szőlőterülete is csökkent az 1847. október 25-én történt tagosítás alkalmával. Az uradalom huszonnégy volt jobbágyot becsületet ki szőlőjéből. Ezek közül Penicska György, háromnegyed telkes gazda, családjával együtt június 21-én szőlőjét visszafoglalta. A törvény elé állított 68 esztendő Penicska György vallomása hűen kifejezi a parasztember érzelmi világát és hangulatát, amikor a szőlő-visszafoglalásának okát így adja elő: „Azt jól tudom, s meg vallom, hogy a szőlőből kibecsültettem, s a becsárat fel is vettem kéntelenségéből, s mint hogy a becsárat keveselltem, de főleg mivel attól tartottam, hogy fiam, Pál azon esetben, ha szőlőmet oda engedem megtébolódik, magam is megzavarodva lévén a szőlőt elfoglaltam.”

A parasztság mozgalma 1848. júliustól külső formájában megváltozott. A parasztság nemcsak földfoglalással igyekezett magának elégtételt szerezni a különböző sérelmekért, hanem azzal is, hogy ellene szegült a nemzetőri összeírásnak. Ebben természetesen szerepe volt annak is, hogy a parasztságot nem tájékoztatták megfelelően a nemzetőrségnek a haza védelmében betöltött szerepéről. A parasztságnak a nemzetőrségbe való szervezését nehezítette az a körülmény is, hogy a nemzetőri összeírást a legtöbb faluban azok végezték (jegyző, pap, bíró), akik ügyintézői, végrehajtói, sőt olykor szorgalmazói voltak a parasztságot ért sérelmeknek.

Forrásaink szerint a nemzetőri összeírással kapcsolatos ellenállásról először 1848. júliusában Romhányban került sor. Virter József romhányi hítes jegyző és iskolamester a főválasztmányoknak küldött jelentésében, az itt történt nemzetőri összeírás lefolyásáról és eredményeiről így számol be: „Szentiványi Ferenc esküdt úr, nekem szoros kötelességül hagyván, hogy azon hirdetményt, mely a Nemzeti fennálló sereg állításáról szól, következendő vasárnapon az helység házában az egész népség előtt olvasam el, és azt szóval is értelmesen magyarázom, ennek vége lévén mondván no tehát édes barátaim, kik akarják magokat, magok jó akaratokból a Nemzeti örálló sereg sorába beiktatni. Amidőn senki sem vala, hogy magát beiratta volna, az nagy zendülés között azt mondták, hogy írjam én magamat be, és az úrakat akiknek van mitől, de ő nekik nintsen semmijek, mért lennének ők örálló sereg katonák.”

Romhány példáját követte Alsópetény, Keszeg, Nézs, Penc, ahol a tisztviselőket agyonütéssel fenyegették, a nemzetőröket pedig nem engedték összeírni. Jermán Pál 62 éves romhányi törvénybíró vallomásából tudjuk, hogy e környék falvainak ellenállásában szerepe volt Bagyinszki Máté romhányi származású, Pesten tanuló fiatalembernek, aki nyolc levélben számolt be a pesti eseményekről. A tanúvallomásból olvashatjuk, hogy az egyik levélben „ki volt jelentve, hogy egyformaság lévén közöttünk, azt mit tisztviselő, pap, vagy úr mond ne higgyük, mert ezek bennünket felvilágosítani nem akarnak.”

A karancskesziek, szeptember 20-án, a Karancsságon tartott nemzetőri összeírás alkalmával nem akarták az esküt letenni, mert – mint a főszolgabíró jelentésében olvashatjuk – Takács István (négyökrös, négylovas karancskeszli lakos), a kesziek szószólója mintegy 800 ember előtt kijelentette „hogy ő és az ő keszi népe a hideg vasfazékhoz nem esküszik mind addig, míg neki nem lesz tudomása arról, hogy ezen esküvést a király akarja-e. Én pedig azért beszélek most így, mert az esküvést a király nem akarja, ez az urak koholmánya.”

A kellő felvilágosítás hiánya, az egymástól hallott kőza hírek irányították a parasztság állásfoglalását a nemzetőri sereg toborzásának kérdésében is. Ez tűnik ki a két karancskeszli fővádlott vallomásából. Elsőként Pintér János 45 éves, félházhelyes gazda vallomásából idézünk: „... e vád nem engem, hanem egyenesen Takács Istvánt illeti, mert midőn megtudtam, hogy a nemzetőrség Ságon fog esküt tenni s Takács Istvánnal az udvaron össze jöttem, azt kérdezte tőlem Takács, kend Füleken volt hogy esküdtek ott a nemzetőrök, én azt feleltem rá, hogy ott a királyra esküdtek, ekkor ismét azt mondta Takács, hallod e barátom nem úgy van a mint te gondolod, mert én nálam volt már az írás, abba világosan benne van, hogy most az emberek két részre esküdnek, az egyik a

királyra, a másik az országra, és amelyiknek a részire esik az győz. Tehát te kire leszel én azt feleltem, hogy az apáméra (apa-király), mire ő azt válaszolta, hogy csak a királyéra is kell lenni, annak több népe lesz, az országnak bukni kell.” Takács István így vallott: „... ugyan akkor engemet bírtak arra meg, miként a falu akarattját én jelentettem ki, miszerint ők egyes akarattal csak a királyra esküdnek az országra pedig nem – én pedig azt mondtam nekik, hogy majd vigyázzok én, – ha az esküvésbe az ötödik ferdinánd lesz említve, akkor nem szölok.”

Varbó községben a nemzetőrök összeírását november 1-én akarták megtartani. A bírói háznál összegyűlt emberek előtt Marton István 43 éves egéztelkes gazda tartott beszédet. A toborzás lefolyását, Marton István beszédét a község bírójának és jegyzőjének a megye főispánjához küldött levelükből idézzük: „Folyó hó 1-én a jelen körülményekhez képest fölsőbb meghagyás következtében Varbó helységben Nemzetőreink bíránk házához begyűjtöttek s az alólírottak által felszólítottak a Tettes Nógrád most Tettes Trencsén megyében menendő önkénteseni magok fel ajánlásokra, – ezen előadásunk után Marton István így kezdé beszédét t. i. Ha aPap, Káplán, mester, földes Úrak, s úrasági tisztek mennek, mi is elmegyünk, –de addig nem. Mert kimondta Huszár Károly (járásí törvényszék elnöke), hogy mindnyájának kell menni, – de jól tudom én, hogy Horváth Ede vice lispán is csak kísértőbe megy a csuhás emberekkel vakistásképen s őket által adja, – haza szökik az úrakkal. Nincs ott egy úr sem, – magok is az úrak mellett vannak, s 5-ik Ferdinánd ellen akarnak hajtani benünket. Ekkor a tömeghez fordulva így szólt – nem is tudják atyafiak mikor az el-lenség keresztül jön az országban, hiszen már Kossuth is elszökött úgy jött az újságba, vásárkor pedig beszéltem egy árva vármegyei tóttal azt mondta, hogy neki minden házbéli cselédjét katonának hajtották, csak ő kereskedik még az országban. De hijjába iparkodásunk – úgy lesz az atyafiak velünk is – meg mondanánk továbbá neki hogy a pap, mester, gazdatisztek, bíró mind kerülhetetlenül szükségesek idehaza, s ezeket a törvény sem kötelezi. Az úrak csak akkor mennek midőn a csuhás embereket mind levágtatják s a robotot vissza állítják – hát az írtásfölkéből mért kérik most is a dézsmát. Innen is kitetszik, hogy az urak el akarják nyomni a szabadságot s az előbbi kívánják vissza hozni. De a Király és Jelasics ellenek harcolt s mellettük vannak... Látták atyafiak mikor a katonákat Vácra vitték az úrak mind vissza szöktek a kocsikon. Csak hogy a sok szegény legényt kézbe adhatták, ilyenekből lesz a belső háború.”

A főispánnak küldött levél ezzel fejeződik be: „Az elmenetelre senki nem ajánkozott. Ezek után bírói házuktól szét mentek s fel szállításunk Marton István bűjtogató miatt sikernélküli lett.”

A megye lévéltárában őrzött dokumentumok alapján mutattuk be az 1848-as megyei parasztmozgalmakat. A parasztság akkori állásfoglalásából és történetéből csak azokat az eseményeket emeltük ki, amelyekből ellenállásuk, türelmetlenségük tükröződik. A parasztság együttes magatartásából azonban – amint azt a honvédseregben küzdő nógrádi parasztkatonák nagy száma is bizonyítja – azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 48-as törvényeket örömmel fogadta – bár kapcsolatban számos kérdést megoldatlanul hagyott – és a haza védelmére is lelkesedéssel fogott fegyvert.

